

CHARLOTTE VAN BOURBON.

(Naar de gravure van Goltzius in 's Rijks Prentenkabinet te Amsterdam.)

II

CHARLOTTE VAN BOURBON.

1546—1582.

I

Charlotte van Bourbon was eene dochter van den hertog van Montpensier, hoofd van den jongeren tak van het Huis der Bourbons. De leden van den ouderen tak van dit vorstelijk geslacht, Anton, koning van Navarra en diens broeder, de prins van Condé, hadden zich bij de partij der Hervormden aangesloten; maar Charlotte's vader was een beslist kampvechter voor de belangen der oude moederkerk. Hij stond die belangen voor op eene wijze, die, zoo zij hem in roomsch-katholieke kringen en aan het hof al den bijnaam van „de goede” bezorgen mocht, hem bij zijne tegenstanders eene treurige vermaardheid verschafte van willekeur en wreedheid in het voltrekken zijner vonnissen, die dikwijls als in blinde woede werden uitgesproken over de ongelukkige ketters, die hem in handen vielen, tegenover wie hij zich naar zijne eigene verklaring tot geene trouw aan zijn woord gebonden achtte, en met wier goederen hij zich tijdens de aanhoudende burger-

oorlogen zoodanig verrijkte, dat hij, die als jongmenschen een der armste edellieden in Frankrijk was geweest, op zijnen ouden dag voor een der rijksten gold. In zijn gezin duldde de strenge, heerschzuchtige man tegenspraak noch verzet. Zijne dochters, zoo besliste hij, moesten den bloei van zijn Huis helpen bevorderen, de oudsten door aanzienlijke huwelijksverbintenissen, de jongeren door eene vroegtijdige verzaking van de wereld in de geloften van het kloosterleven, ten einde door haren bruidsschat geen inbreuk te maken op het vaderlijk erfdeel, dat zoo ongeschonden mogelijk op zijnen eenigen zoon, den prins *dauphin* van Auvergne, moest overgaan. Op zijn aanzoek werd zijne vierde dochter, Charlotte, dadelijk na hare geboorte door de zuster der hertogin van Montpensier, toenmaals abdis der aanzienlijke abdij van Jouarre met haar jaarlijksch inkomen van 100.000 *livres*, tot opvolgster aangenomen. Slechts weinige dagen oud, werd het kind reeds naar het klooster overgebracht en vielen daar de deuren achter haar dicht; tot de aflegging der gelofte, tot de wijding als abdis zoude het evenals bij hare oudere zuster nu verder wel van zelve komen. Naar aanleg en roeping werd niet gevraagd.

Maar terwijl de oudere zusters zich volzaam lieten uithuwelijken of zich wijdden aan het kloosterleven, al naar de vader verkoos, gaf Charlotte, toen zij opgroeide, in toenemende mate blijken van verzet tegen de opgedrongen lotsbestemming, van afkeer van den geestelijken stand; en toen hare tante stierf, weigerde zij zonder omwegen de haar toegedachte opvolging als abdis. Desniettemin werd

door den vader en de moeder beiden de wijding der nog niet ten volle dertienjarige doorgezet, ofschoon het canonieke recht de aflegging der gelofte op zoo jeugdigen leeftijd uitdrukkelijk verbiedt. Trots de hartstochtelijke smeekbeden en de tranen hunner dochter, die niet dan schreiend en protesteerend voor het altaar gebracht kon worden, lieten de ouders het geschieden, dat hare onder snikken half verstikte woorden als beaming van den abtelijken eed werden geduid door eenen lichtzinnigen priester, die zich niet ontzag, ten spijt harer klachten, de sacramentele wijding te voltrekken. Het geheele beloop der zaak was zóó ergerlijk, dat toen reeds eenige nonnen, zij het dan ook geheel vruchteloos, tegen de wederrechtelijke handeling in verzet kwamen.

Zoo lag dan het loodzware juk haar op de schouders, zóó zwaar, dat eene hevige krankheid als nasleep van de geweldige spanning van geest, waarin zij had verkeerd, haar verdoofd en krachteloos nederwierp. Maar zij herstelde en thans begon haar lijden eerst recht. Betrouwbare berichten aangaande de jeugd van Charlotte van Bourbon zijn schaarsch; maar daar het van 1559 tot 1572 heeft geduurd, dus nog een dozijn jaren na hare wijding tot abdis, eer zij met het kloosterleven brak, mag men aannemen, dat ook bij haar aan eene geleidelijke geestelijke ontwikkeling, aan langen, inwendigen strijd gedacht moet worden. De afkeer van het kloosterleven, die het dertienjarige meisje tot zoo heftig verzet geprikkeld had, was zeker meer de uiting geweest van eene sterke behoefte

aan vrijheid, van een vaag verlangen naar ruimer maatschappelijk leven, dan nog wel een bewust aanhangen der waarheden, die de Hervorming predikte. Maar het geestelijke hongeren en dorsten, waarvan dat verzet toch had getuigd, zoude niet onbevredigd blijven. De geest van vernieuwd godsdienstig leven, die in het midden der 16de eeuw allerwege trilde en werkte en zelfs door geene kloostermuren was te weren, drong ook langs menigen weg tot haar ontvankelijk gemoed.

Het was hare moeder zelve, die toch naar Charlotte's eigen getuigenis mede zoo beslist de hand had geleend tot den dwang haar aangedaan, die haar inleidde in den inhoud der Heilige Schrift, zoo verschillend van de inzettingen der Kerk. ¹⁾ Als *dame d'honneur* van koningin Catharina de Medicis was de hertogin van Montpensier van nabij getuige van de wreede willekeur, waaraan de Hugenoten in Frankrijk waren overgelaten, en ook van den heldenmoed, waarmede zij het vreeselijkste lijden blijmoedig op zich namen. Daar aan het hof kwam zij in aanraking met eenen kring van vrouwen als Charlotte de Laval, de echtgenoot van den admiraal Gaspard de Coligny, met Eléonore de Roye, prinses van Condé, met Jeanne d'Albret, de koningin van Navarra, met Renata van Frankrijk en het kon wel niet anders of de omgang met dezen moest haar afkeerig maken van het blinde drijven van haren

¹⁾ Agrippa d'Aubigné. Histoire universelle. Tome II livre I chap. II.

echtgenoot. Hare belangstelling voor wat hare gezellinnen zoo krachtig had aangegrepen werd er door gewekt. Zoo zij al niet openlijk tot de partij der Hervormden toetrad, zoo was zij het toch, die, dank aan haren invloed bij de regentes, de benoeming wist te bewerken tot Rijkskanselier van Michel de l'Hôpital ¹⁾, van den grooten voorvechter van het recht op vrijheid van godsdienstoefening voor allen zonder onderscheid.

Natuurlijk moest de hertogin bij dezen omkeer met smart terugdenken aan het onrecht aan hare dochter Charlotte gepleegd. Men verhaalt zelfs van een plan, dat zij zoude hebben gevormd om haar uit te huwelijken aan den jongen, protestantschen hertog de Longueville, gelijk in die dagen zoo menige geestelijke zuster als gehuwde vrouw hare plaats in de maatschappij hernam. Maar de vreesachtige vrouw zoude dit plan, zoo het al bestaan heeft, wel niet hebben durven doorzetten tegenover den gestrengen echtgenoot, wien zij hare verandering van gezindheid tot het einde van haar leven trachtte te verheimelijken; en daarenboven was de tijd, die haar gelaten werd, om te herstellen wat nog hersteld kon worden, kort. Reeds in den zomer van het jaar 1561, dus ongeveer twee jaren na Charlotte's wijding tot abdis, stierf zij; Charlotte op haar sterfbed nog aanbevelende aan hare oudste dochter Françoise van Bourbon, die zich mede om dezen tijd met haren echtgenoot, den hertog van Bouillon, bij de Hugenoten aan-

¹⁾ J. Delaborde. Charlotte de Bourbon, pag. 15.

sloot, en aan Jeanne d'Albret, de koningin van Navarra.

Beiden hebben die opdracht trouw behartigd. Door hare bemiddeling kwam Charlotte in betrekking met verschillende woordvoerders en leiders der Hervormden. Toch leidde dit haar nog niet dadelijk tot een breuk met het kloosterleven. Hoewel de twee protestantsche predikers, Georges en Henry d'Averly, geregeld in haar klooster verkeerden en haar onderwezen en leidden, schijnt zij nog lang evenals vele vrome Katholieken in dien tijd te hebben gedacht, dat de leeringen der Hervormers zeer wel op roomsch-katholieken bodem hare vertolking konden vinden. Wel wist zij hare nonnen, die haar zeer lief hadden, te winnen voor het licht, dat in haar hart was opgegaan; maar nog in het jaar 1565 ging zij niet verder dan, als protest tegen de onwettigheid harer wijding tot abdis, een uitvoerig relaas op te stellen van de ergerlijke wijze, waarop toen met alle recht en regel was gespeeld, en dit relaas door de zusters, die er bij tegenwoordig waren geweest, te laten teekenen; zonder echter daaruit de gevolgtrekking te maken, dat zij door dié onwettige wijding niet gebonden was.

De loop der omstandigheden zoude echter ook haar tot eene besliste keuze dwingen. Het oogenblik van verademing, dat voor de Protestanten was aangebroken, toen na den dood van Frans II diens moeder, Catharina de Medicis, het regentschap aanvaardde in naam van den minderjarigen Karel IX, en toen deze in haren angst voor de heerschzucht der Guises aanvankelijk gewillig het oor leende aan de raadslagen van eenen Michel de l'Hôpital, van eenen Gaspard de Coligny,

ging snel en onherroepelijk voorbij. Het had juist lang genoeg geduurd om zeer velen, als de hertogin van Montpensier, hare dochter Françoise de Bouillon, en wie al meer, moed te geven om zich bij de partij der Hervormden aan te sluiten, om aan het licht te brengen hoe diepe wortelen deze reeds in het Fransche volksbestaan had geschoten, hoe grooten omvang haar aanhang reeds had aangenomen — — maar ook lang genoeg om de Roomsche Katholieken, de hertog van Guise aan het hoofd, zich te doen aangorden tot krachtig verzet tegen den toenemenden stroom van ketterij, tegen het beroemde Januari-edict van 1562 vooral, dat, uitgelokt door het wijs en gematigd beleid van l'Hôpital, den Hugenoten, zij het dan ook onder vele beperkingen, uitdrukkelijk het recht van godsdienstoefening toekende. Door Catharina de Medicis' wisselzieke en onbetrouwbare politiek werd de botsing van beide partijen, zoo bloedig en fel in hare gevolgen, eer verhaast dan tegengehouden; en weldra stond het gansche land in vuur en vlam.

Met een onrustig hart volgde Charlotte van Bourbon in haar klooster den gang der dingen; allereerst de door niets gerechtvaardigde moorden te Vassy, waar de hertog van Guise met den plotseligen overval van eene sinds het Januari-edict geoorloofde samenkomst van Protestanten het sein gaf tot eene reeks van burgeroorlogen met hunnen vreeselijken nasleep van verwarring en ellende. Met angst en schrik vervulde haar het ijverende, woeste optreden van haren vader aan het hoofd zijner nog woestere benden;

met bewondering daarentegen de indrukwekkende persoonlijkheid van den admiraal de Coligny, wiens geloofsmoed juist zoo schitterend uitkwam in nederlaag op nederlaag voor eenen oppermachtigen vijand, waarna hij de zijnen steeds wist te doen terugtrekken op eene wijze, die hen, trots den verloren slag, sterker en geduchter liet dan te voren. In haar vurig verlangen om het einde te zien van het vergieten van zooveel burgerbloed, van dat noodgedrongen verzet tegen den wettigen vorst, hoopte ook zij steeds, als tegen beter weten in, het beste van die bedriegelijke vredesvoorwaarden, telkens opnieuw door een bedriegelijke regeering aangeboden; terwijl het herstel van den vrede door het hof als eene welkome gelegenheid werd aangegrepen om te beter de Hugenoten te onderdrukken en te berooven van het weinige, dat zij nog in den strijd hadden behouden.

Maar de felheid van den strijd dwong tot partij kiezen, maakte alle lijdelijk ter zijde blijven onmogelijk. De abdis van Jouarre gevoelde het meer en meer. Zij kon niet aan het hoofd der zusters nederknielen, wanneer door den dienstdoenden geestelijke gebeden werd voor den ondergang van hen, die zij als hare geloofsgenooten en geestverwanten moest erkennen. Zij kon zich niet blijven ontveinzen, dat in eene Kerk, die zoo onverbiddelijk allen uitwierp, die niet aannamen dat langs den weg van sacrament, van biecht, van boetedoening en van goede werken genade en vergeving te verwerven is, geene plaats was voor haar, die het meer en meer leerde verstaan, dat waarachtige

verzoening met God alleen geschonken wordt uit vrije genade om het geloof in Jezus Christus. Mocht zij met die gevoelens in het hart nederbuigen voor het dagelijksche misoffer in hare kapel? Maar waarom ook nog langer een ambt bekleed, waarin zij op geheel onwettige wijze bevestigd was, dat haar drukte met toenemenden druk en dat ook door hare nonnen als onwettig werd beschouwd? Daarenboven, kon zij op den duur zich persoonlijk veilig achten in hare abdij, als de Katholieken, gelijk het zich liet aanzien, de overhand behielden en haar vader, in zijne machteloze verbittering over de toetreding zijner oudste dochter tot de partij der Hervormden, zich te nadrukkelijker wreken zoude aan de jongere, wier rechtzinnigheid hem reeds lang verdacht was geweest? Was het wonder, dat thans na twaalf jaren van geduldig afwachten het plan tot ontvluchten rijpte?

Aan helpende handen om haar den weg te effenen ontbrak het niet. Volgaarne verklaarde hare zuster Françoise zich bereid haar te ontvangen aan haar hof te Sedan, dat zij en haar gemaal, de hertog van Bouillon, tot eene wijkplaats hadden gesteld voor de vervolgte Protestanten. Wel was het twijfelachtig, of zij Charlotte zoude kunnen ontrekken aan den eisch tot uitlevering van haar persoon, die ten behoeve van den hertog van Montpensier meer dan waarschijnlijk door de Regeering zoude worden gesteld; maar ook Jeanne d'Albret bood machtige hulp. De *sieur* de Téligny, de schoonzoon van den admiraal de Coligny, was de vriendelijke bode, die Charlotte een schrijven bracht

van de koningin van Navarra, waarin deze haar aanraadde eerst de wijk te nemen naar Sedan, naar haar zuster, en van daar door te trekken naar Heidelberg tot Frederik den Vromen, keurvorst van de Palts, dien Jeanne d'Albret zelve reeds van Charlotte's komst in kennis had gesteld. Zoo spoedig mogelijk zoude de koningin haar dan van daar onder veilig geleide doen overkomen naar hare eigene Staten, „waar ik u tot eene moeder zal zijn, in al wat uw „belang en uw welzijn betreft,” zooals zij schreef met warmen drang. Toch duurde het nog zes volle maanden na ontvangst van het schrijven van Jeanne d'Albret, eer Charlotte besluiten kon gevolg te geven aan haren raad. Eerst in Februari 1572 verliet zij, vergezeld van drie harer nonnen, die even als zij de hervormde leeringen waren toegedaan, de abdij van Jouarre, als gold het een bezoek aan de abdis van het naburige klooster du Paraclet, om onder geleide van den predikant d'Averly, wiens hulp en raad zij nog in haar testament dankend vermeldt, door te reizen, eerst naar Sedan en van daar naar Heidelberg, waar zij door den keurvorst en diens gemalin met open armen werd ontvangen.

II

Aan het hof van den keurvorst van de Palts, destijds de groote vluchthaven voor de om den geloove gebannen of uitgeweken Franschen, vond Charlotte van Bourbon veiligheid en bescherming, vrijen omgang met geloofsgenooten

en geestverwanten en bevrediging harer geestelijke behoeften in prediking en in Avondmaalsviering, zoodat zij de bezwaren van haren toestand in het eerste heerlijke gevoel harer vrijheid voorbij zag en nauwelijks opmerkte. Spoedig genoeg zouden die bezwaren zich echter laten gelden. De keurvorst zelf zond den koning van Frankrijk en den hertog van Montpensier bericht van Charlotte's komst ten zijnent, van zijn voornemen om haar in alles te wille te zijn en haar te behandelen overeenkomstig haren rang. De bitse eisch van onmiddellijke uitlevering van haar persoon, die er op volgde, beantwoordde hij met de rustige verklaring, dat hij haar alleen zoude laten afreizen onder deugdelijke waarborgen, dat zij noch in hare vrijheid, noch in haar geloof zoude worden gemoeid. Charlotte wist, dat zij, even als zoovelen vóór haar, wien de keurvorst zijne vorstelijke bescherming had verleend, vertrouwen kon, dat hij zijn woord gestand zoude doen. Maar al trachtte men het haar door eene gulle gastvrijheid te doen vergeten, de positie, waarin zij zich bevond, achtervolgd door den schandelijksten laster, steeds bedreigd door eenen vader, die aan het Fransche hof niet afliet te begeeren, dat men hem zijne dochter dood of levend zoude doen teruggeven, en volstrekt verstoken van alle stoffelijk bezit, hoe gering ook, werd allengs moeielijk. De geestelijke zuster had de eischen van het wereldlijke leven niet gekend; maar voor de prinses van Bourbon, dochter van een der prinsen van den bloede, wogen die eischen zwaar en het was geheel tevergeefs natuurlijk, dat vele vrienden den

hertog van Montpensier trachtten te beduiden, dat hij gehouden was zijne dochter haar moederlijk erfdeel uit te keeren als bruidsschat om haar een huwelijk mogelijk te maken, daar het leven in ongetrouwen staat in die dagen voor eene vrouw zoo heel bezwaarlijk was. De hertogin van Bouillon, die op dat oogenblik door den onverwachten dood van haren echtgenoot zelve in groote moeielijkheid verkeerde, vermocht weinig voor hare zuster. Charlotte's laatste hoop was op Jeanne d'Albret gevestigd; maar slechts enkele maanden na hare vlucht bereikte haar de tijding van den plotseligen dood dier vorstin, eene treurmare onmiddellijk daarop overstemd als het ware door de vreeselijke tijding van de verraderlijke slachting onder de Huguenoten te Parijs bij gelegenheid van het huwelijk van Hendrik van Navarra: van den moord van den admiraal de Coligny, op wien al hare verwachting voor haar vaderland berustte: van den *sieur* de Têligny, wiens hand haar nog zoo pas den weg der vrijheid had ontsloten: van zoovele andere wakkere en edele strijders; terwijl haar vader, de hertog van Montpensier, het als eene gunst had begeerd zich den overval der in den Louvre zelf gehuisveste Protestanten te doen opdragen. Met schrik en ontzetting luisterde Charlotte naar die vreeselijke berichten; bij alle dankbaarheid voor eigen uitredding door hare nog juist in tijds beraamde vlucht, het toch met smart bedenkend, dat haar terugkeer naar het vaderland door deze heftige uitbarsting van den partijstrijd voor goed onmogelijk geworden scheen.

Zeer zwaar drukte haar het vooruitzicht van blijvende

ballingschap in het vreemde land, te meer, daar zij trots alles wat er was geschied, gedreven werd door een verterend verlangen naar haren vader, die voor haar toch geen teerhartig vader was geweest. Maar eigen lijden stemde haar te ontvankelijker voor het lijden van al die andere ballingen, aanzienlijken en geringen, die thans bij scharen de grenzen overstroomden. Wel was zij zelve niet rijker aan have en goed dan die andere zwervers; maar te hunnen behoefte wist zij te woekeren met den invloed, dien zij aan het hof bezat, met de warme vriendschap, die de keurvorst en de keurvorstin haar toedroegen om haren zachten geest en om hare eenvoudige, innige vroomheid. Zij was eene algemeen bekende en zeer geliefde verschijning zoowel in den kring harer voortvluchtige geloofsgenooten, als aan het hof in de oude Neckarstad. Het stemmige kloostergewaad, dat zij niet kon besluiten af te leggen, vermocht de groote schoonheid der eerst vijf-en-twintig jarige vrouw niet te verbergen, eene schoonheid, die nog verhoogd werd door een zeer welluidend stemgeluid en eene waardige, rustige houding; terwijl de scherpe tegenstelling tusschen de afkomst der hooggeboren vorstendochter en hare volstreckte afhankelijkheid van de goede gaven der keurvorstin het belangwekkende harer persoonlijkheid nog verhoogde.

Zoo zag haar in het jaar 1572 aan het hof te Heidelberg Willem van Nassau, Prins van Oranje. Het was slechts een kort bezoek, dat hij er bracht; maar in den zwaar beproefden man, wiens overigens gelukkig huwelijk met Anna van Egmont zoo kort had geduurd en wiens ver-

bintenis met de onwaardige Anna van Saksen eene bron was geweest van ergernis, van opspraak en van vernedering, wekte de ontmoeting met Charlotte van Bourbon de hoop, of hare hand hem rust kon schenken in eigen kring, hem sterken door haar innig medegevoelen voor, en medebegrijpen van den strijd, dien hij zich voorgenomen had te strijden. Uit de brieven van Prins Willem blijkt op tal van plaatsen dat teedere toegenegenheid en sympathie in intiemen kring hem eene levensbehoefte was. Maar de laatste jaren waren jaren van bittere eenzaamheid geweest. Door zijne gemalin was hij laaghartig bedrogen; van zijne moeder was hij gescheiden; drie zijner broeders waren hem ontvallen en vooral het verlies van graaf Lodewijk is hij nooit geheel te boven gekomen; van zijne kinderen dreigde hij te vervreemden en zijn oudste zoon was zelfs reeds voor goed voor hem verloren; zijne oude vrienden waren gestorven of waren andere wegen gegaan; alleen zijn trouwe Marnix van Sint-Aldegonde was hem bij gebleven, terwijl hij bij al zijne overstelpende bezigheden dringende behoefte had aan huiselijke gezelligheid, aan vrouwelijken omgang. Het was niet veel wat hij zijne bruid kon aanbieden, zelfs geene onbesproken positie. Anna van Saksen leefde nog, al was zij dood voor de wereld; en al mocht een college van vijf evangeliedienaars na rijp beraad hebben verklaard, dat de prins na al het voorafgegane vrij was „volgens goddelijk en menschelijk recht om zich aan „een ander in het huwelijk te verbinden”, de laster en de verdachtmaking waren daarmee allerminst te niet gedaan.

Uit de armoede, waarin Charlotte van Bourbon verkeerde, kon de Prins haar niet opheffen; en hij moest haar reeds dadelijk de zorg voor vier kinderen, een zoon en drie dochters aan het harte leggen. Hij gaf echter aan Marnix van Sint-Aldegonde, dien hij als zijnen vertegenwoordiger tot haar zond, strengen last haar niets te verhelten. „Mijn „voornemen is,” schreef hij aan zijnen broeder Jan van Nassau, „rond en open te werk te gaan, zonder mijne „bruid eenigen grond te geven voor later verwijt. Haar „moet daarom worden uitgelegd, hoe de zaken met mijne „vorige vrouw stonden en uitéengezet, dat bijna al mijn „eigendom moet vallen aan mijne eerste kinderen, zoodat „ik niet in staat ben aan Mlle Bourbon op dit oogenblik „eenige huwelijksgift te schenken; maar ik zal in dit opzicht „alles doen, als het God behaagt mij in de toekomst meerdere „middelen te geven. Het huis, dat ik te Middelburg gekocht „heb en het huis, dat ik bezig ben te Geertruidenberg te „laten bouwen, hoewel er niet veel op te roemen valt, „neme zij aan, als zij wil, als een begin en als een bewijs „van mijnen goeden wil. Zij moet niet vergeten, dat wij „hier in oorlogstoestand leven; dat de uitslag onzeker is „en dat ik voor die zaak diep in de schulden zit bij vorsten, „edellieden, legerhoofden en soldaten. Ook vergete zij niet, „dat ik al oud begin te worden, namelijk 42 jaar.” Toch aarzelde Charlotte geen oogenblik. De man, die zoo moedig stand hield, gesterkt in hooger kracht, niet wankelend bij teleurstelling op teleurstelling, niet ontzet door de lagen van den vijand, niet afgeschrikt door den ondank en de

ontrouw van hen, wier belangen hij tot de zijne had gemaakt, dwong haar eene bewondering af, die haar in zijn aanzoek slechts eene hooge eer deed zien. „Ik wil mij „in mijn antwoord laten leiden door Mijnheer den keurvorst „en door Mevrouw de keurvorstin, in wier handen ik het „al gesteld heb,” schreef zij den Prins: „want daar zij „vader en moeder voor mij zijn geweest, is het billijk, dat „ik hun onderworpen zij als eene dochter. Maar wat mijn „verlangen aangaat, Mijnheer, ik kan mij slechts vereerd „gevoelen door uwen wensch en mijne begeerte uitspreken „om u te dienen, naar de mate de Heer er mij toe „sterken zal.”

III

De aanwezigheid van veel Spaansch krijgsvolk op de grenzen maakte de reis van Heidelberg naar Holland over land voor Charlotte van Bourbon ongeraden. Onder geleide van 's Prinsen trouwen vriend, Philips van Marnix, begaf zij zich naar Emden, waar haar twee goed uitgeruste oorlogsschepen wachtten, om haar over zee naar den Briel te voeren.

Te Briel is sy gecomen
Al met triumphe groot;
Die burgers hebben 't vernomen
Men schoot soo menigen schoot,
Den Prins te vromen (vreugde).

Men nam haer bij der hant,
Men hiet haar wellecomen
Al in des Princen lant.

Met groote staatsie werd zij daar ontvangen door eene deputatie uit de Staten van Holland, die om den Prins, hunnen leidsman, in haar te eeren, haar een geschenk aanboden van 6000 *livres* in gereede penningen, eene groote som in dien tijd en in die omstandigheden. Den volgenden dag, den 12^{den} Juni 1575, werd het huwelijk ingezegend door den predikant Jean Taffin, die met de prinses uit Heidelberg was overgekomen en sedert als hofprediker aan haar huis verbonden bleef.

En van dat oogenblik maakte Charlotte de zaak des Prinsen in waarheid tot de hare. Met groote toewijding behartigde zij de belangen der omslachtige huishouding, waar een vorstelijke staat werd vereischt, waar steeds open tafel moest worden gehouden voor vreemde gezanten en hooge bezoekers, terwijl de inkomsten weinig waren en zeer ongeregeld inkwamen. Steeds stond zij bereid om haren echtgenoot, die zich in deze dagen van onrust aan geene vaste woonplaats binden kon, te volgen naar Dordrecht, naar Delft, naar Antwerpen, naar Middelburg, overal, waar hij zich voor korter of langer tijd vestigen mocht, om hem het rustpunt te geven van eenen eigen huiselijken haard, sinds jaren eene ongekende weelde. Omringd door een snel aangroeiend gezin (met korte tusschenpoezen werden haar zes dochters geboren) rustte

Charlotte niet, eer zij ook de kinderen uit de vorige huwelijken van haren gemaal om zich verzameld had. Den oudsten zoon, die reeds voor jaren aan de hoogeschool te Leuven was opgelicht en sedert in Spanje gevangen gehouden werd, kon zij den vader niet wedergeven; maar de anderen, die tot nog toe bij hunne grootmoeder Juliana van Stolberg hadden vertoefd, moesten thans onder hare vleugelen een veilig tehuis vinden. Zeer innig vooral werd de verhouding tot Willems oudste dochter, prinses Maria van Nassau, die reeds in hare eerste jeugd de wisselvalligheid der fortuin maar al te zeer had ondervonden. Van moederszijde stamde zij uit een Huis, dat spreekwoordelijk bekend stond als het rijkste in Holland, en zij was gewend geraakt aan pracht en weelde aan het hof der landvoogdes, koningin Maria van Hongarije, wier peetdochter zij was en die haar na den dood harer moeder tot zich had genomen. Sedert was zij haren vader gevolgd, toen hij uit de Nederlanden vluchtte; waren de bezittingen van haar moederlijk erfdeel door den Koning van Spanje verbeurd verklaard en deelde zij in de armoede en de ontberingen, die de taak, waaraan Willem van Oranje zich wijdde, ook den zijnen oplegde. Herhaaldelijk spreekt zij na haren terugkeer aan haars vaders hof in hare brieven aan haren oom Jan, over de koude en het ongemak, die zij te verduren had tengevolge van onvoldoende huisvesting. Hare beste jaren gingen voorbij, zonder dat wegens de onzekerheid der tijden en den onbeteekenenden bruidsschat, die haar kon worden toegelegd, ooit ernstig van een

huwelijk naar den eisch van haren rang sprake kon wezen. Maar zonder bitterheid of klagen aanvaardde zij dit alles, blijmoedig en opgewekt hare stiefmoeder steunend en helpend bij de zorg voor de jongeren, gelijk zij dat reeds voor jaren te Dillenburg begonnen was.

Langzamerhand begon Charlotte van Bourbon ook te deelen in 's Prinsen staatkundig leven. Sinds het roemrijk beleg van Leiden en zijn heerlijk ontzet was de toestand toch nog zeer hachelijk gebleven. Verschillende steden in Holland en Zeeland vielen in handen der Spanjaarden, wier overmacht onwederstaanbaar scheen, tot de onverwachte dood van den landvoogd don Louis de Requesens uitkomst bracht. Een deel der slechtbetaalde troepen sloeg aan het muiten; zij, die trouw bleven, moesten worden saamgetrokken om de muiters te bedwingen en Prins Willem haaste zich om gebruik te maken van het oogenblik, waarop vele steden zonder bezetting waren. Binnen weinige weken geraakten Holland en Zeeland, met uitzondering van Haarlem en Amsterdam, geheel van vijanden bevrijd. Bovendien wist de Prins te bewerken, dat, onder den indruk der baldadigheden en van den moedwil van het muitende Spaansche krijgsvolk, vijf der Noordelijke en zeven der Zuidelijke Provinciën zich vereenigden in een verbond tot uitdrijving der vreemde legermacht en tot erkenning der wederzijdsche rechten van Roomschen en Onroomschen, de zoogenaamde Pacificatie van Gent. Intusschen gelukte het hem ook om langs minnelijken weg Haarlem en Amsterdam aan zijne zijde te brengen.

Met klimmende bewondering sloeg Charlotte de werkzaamheid gade van den man, dien zij in een harer brieven op geestige wijze vergelijkt met eene hagedis; „want dat „dier,” heet het in een schrijven aan haren echtgenoot, „heeft de eigenaardigheid, dat het slapenden, die gevaar „loopen door eene slang te worden gebeten, wekt; en „daarom is het toepasselijk op u, die de Staten wilt doen „opwaken, uit vreeze dat zij gebeten konden worden. De „Heer geve u door Zijne genade ze te redden van de „slang.” In haren nauwen, dagelijkschen omgang met Willem van Oranje kreeg zij het nieuwe vaderland innig lief en zij ook maakte de woorden van St. Aldegonde's *Wilhelmus* tot de hare:

Dat u de Spangiaerts krencken,
O, dierbaar Neerlandt soet!
Als ick daeraen gedencke,
Mijn edel hert, dat bloet.

Vooraf was zij den Prins behulpzaam bij diens pogingen om een verbond tusschen Frankrijk en Nederland tot stand te brengen, en dan gezamenlijk daarmede de kracht van Spanje te breken, nu onderlinge verdeeldheid de kracht van den opstand dreigde te verzwakken. Want de band, die in de Pacificatie van Gent Noord en Zuid verbinden moest, hield geen stand. De belangen waren te verschillend en de verdeeldheid werd aangewakkerd door verschillende onwillige, heerschzuchtige edellieden, die den Prins zijn

overwicht misgunden. De Vlaamsche Provinciën vielen weder af en de Noordelijke gewesten vereenigden zich daarop in de Unie van Utrecht. Maar de laatsten hadden in al de vorige jaren het zwaarste van den strijd gedragen en waren bijkans uitgeput. De Prins meende nu steun in een verbond met eenige vreemde mogendheden te moeten zoeken. Op dat oogenblik volgde het Fransche hof eene anti-Spaansche politiek en het huwelijk van Willem den Zwijger met eene prinses uit het Huis der Bourbons was Hendrik III en Catharina de Medicis niet ongevallig. Met voorkennis van het hof kwam Charlotte's broeder, de prins *dauphin* van Auvergne, hare herhaalde pogingen tot toenadering eindelijk halverwege tegemoet, en door zijne tusschenkomst trachtte zij nu ook haren vader voor zich te winnen. Wel bleven hare brieven langen tijd onbeantwoord; maar zij liet niet af; en ten laatste, kort vóór haren dood, beleefde zij het toch nog, dat zij door haren vader in diens testament in al hare rechten werd erkend. Reeds vóór dien tijd had zij in haren broeder, in Hendrik van Navarra, in haren neef, den hertog van Bouillon, in den dapperen de Lanoue, den Nederlanders wakkere voorvechters toegevoerd, en weldra aanvaardde de hertog van Anjou, de broeder van koning Hendrik III, de soevereiniteit, die hem na de afzwering van Philips van Spanje door de Staten werd aangeboden.

Maar de komst van den hertog van Anjou, van den onbetrouwbaren man, van wien Hendrik van Navarra, die hem maar al te wel kende, bij diens vertrek naar Holland

spottend had gezegd: „hij zal mij zeer bedriegen, als hij „niet iedereen bedriegt, die zijn vertrouwen in hem stelt,” bleek een bron van eindelooze moeielijkheden en teleurstellingen. In een uitvoerig schrijven aan haren neef, den hertog van Bouillon, uitte Charlotte de klacht, dat het haar zeer bange was, dat de zaken zeer slecht stonden, dat de hertog van Anjou zijne eigene zaken en die zijner vrienden door slecht beraad van kwaad tot erger bracht, dat de Prins, haar gemaal, bij de verheffing van Anjou niets had gewonnen dan eene toenemende verbittering zijner vijanden, die zijn leven zochten tot elken prijs en op eene wijze, die haar eenig groot onheil vreezen deed, dat God nog genadiglijk mocht afwenden.

Het was de ban, door Philips van Spanje over haren echtgenoot uitgesproken, waarop zij doelde, die banbrief vol van smadelijke aantijgingen en schandelijken laster, bekroond door de vogelvrij-verklaring van den gehoonde, op wiens hoofd een prijs gesteld werd hoog genoeg, om het maar al te waarschijnlijk te moeten achten, dat eene hand bereid zoude worden gevonden om het vonnis te voltrekken.

Wel moet de *Apologie* van den Prins haar hebben opgewekt en gesterkt, vooral door de fiere woorden vol van warme waardeering voor wat zij voor hem was geweest, waarmede deze in dat verweerschrift het goed recht van zijn aangevochten huwelijk met haar, de gewezen kloosterlinge, handhaafde. Maar de folterende angst voor het vreeselijke en niet te keeren wapen van den sluipmoord

bleef haar bij, en tevergeefs trachtte zij den Prins tot voorzichtigheid aan te manen: deze zeide liever te willen sterven dan in voortdurende vrees te leven. Gedurig was haar op de lippen de bede van het *Wilhelmuslied*:

Van al, die (hem) beswaren
End (syn) vervolghers sijn,
Mijn Godt! wilt doch bewaren
Den trouwen dienaer dijn;
Dat sy (hem) niet verrasschen
In haren boosen moet,
Haer handen niet en wasschen
In (z)ijn onschuldigh bloet.

Maar al beleed zij het den verren bloedverwant, voor hare naaste omgeving verheelde zij met groote inspanning haar angstig voorgevoel van het lot, dat den helper, den steun des vaderlands, den vader harer kinderen, den man, dien zij met innige vereering liefhad, wachtte. Hare gezondheid leed er onder, meer dan zij het zich zelve en anderen wilde bekennen; en het was of haar het harte brak, toen op dien noodlottigen Zondag, 18 Maart 1582, het pistoolschot van Jean Jauregui den Prins doodelijk getroffen deed nederstorten. Met zijne zuster, de gravin van Schwarzenberg, week zij niet van zijn leger, hem sterkende door hare gebeden en door hare toespraak bij het afscheid, dat hij reeds van dit leven meende te moeten nemen. Boven aller verwachting echter bleef de Prins

behouden: zijn werk was nog niet afgedaan en luide juich-tonen gingen onder het volk op, toen hij twee maanden na den aanslag, nog zwak, maar toch genezende, zijnen eersten kerkgang deed.

Maar thans bleek, dat de angst en schrik de reeds onder-mijnde gezondheid van Charlotte van Bourbon onherstelbaar hadden geknakt. Zoolang er gehandeld moest worden, was zij staande gebleven; maar nu dat niet meer noodig was, zonk zij ineen. „Sy leefde alleen op de hoop van „sijn opkomst,” schrijft Lieven de Beaufort, „en nae mate, „dat men daer goede ofte quade verwagting van had, beterde „ofte verergerde sij oock.” In 's Prinsen herstel kon zij zich nog verheugen; maar zij was reeds te zwak om hem te kunnen begeleiden, toen hij voor de eerste maal weder in het openbaar ter prediking ging, en dáár mede in te stemmen met de dankzegging, die dien dag allerwege in alle bedehuizen van het land werd opgezonden.

Drie dagen later reeds, den vijfden Mei 1582, ontsliep zij zacht en kalm in de stellige verwachting, welke die van geheel haar leven was geweest:

Na 't suer sal ick ontfanghen
Van Godt, mijn Heer, dat soet;
Daer nae so doet verlanghen
Mijn vorstelick gemoet.
